

Masseproduktion, massesalg og mennesket*)

Af Svend Mansted**).

Masseproduktion og massesalg er begreber, der i høj grad har været under luppen på Handelshøjskolen. Stoffet er blevet særdeles systematisk behandlet, hvilket har kastet et stærkt og klart lys over, hvad det hele drejer sig om, og ingen har været i tvivl om, at der er tale om hårde facts, om noget, der meget væsentligt griber ind i vor daglige tilværelse og danner den konkrete baggrund for det, vi med eet ord kalder vor levestandard, eller mere exakt vor materielle levestandard.

Langt mindre fast er vor åndelige levestandard behandlet og defineret, og den er ifølge sagens natur heller ikke nær så håndgribelig som den materielle.

Jeg skal ikke nærmere uddybe begreberne masseproduktion og massesalg, da begrebernes indhold må forudsættes at være velkendt.

Derimod er det nok umagen værd at betragte disse såre menneskelige funktioner i perspektiv for at få et overblik over, hvad det egentlig er, vi gør, når vi allesammen dag ud og dag ind — ofte til vore dages ende — er så optaget af at yde en hæderlig indsats i erhvervslivet.

For det enkelte menneskes vedkommende er det mest nærliggende motiv kampen for tilværelsen. Ikke kampen for det daglige brød i gammeldags forstand, i hvert fald ikke i de mere udviklede lande, men bestræbelser for at mætte et umætteligt behov for alle livets goder.

Det er kort sagt kampen for en højere levestandard. Den kan skyldes en fiktion, en tvangsforestilling, en fælde, vi uhjælpeligt er blevet fanget i, men den kan også skyldes et instinkt, som vi fødes med, og som vi under en naturkrafts pres simpelt hen må følge. Jeg er aldeles overbevist om, at det sidste er årsagen.

* Foredrag i Foreningen af Danske Erhvervsøkonomer 27. oktober 1955.

**) Direktør, H. D.

Masseproduktion, massesalg og mennesket*)

Af Svend Mansted**).

Masseproduktion og massesalg er begreber, der i høj grad har været under luppen på Handelshøjskolen. Stoffet er blevet særdeles systematisk behandlet, hvilket har kastet et stærkt og klart lys over, hvad det hele drejer sig om, og ingen har været i tvivl om, at der er tale om hårde facts, om noget, der meget væsentligt griber ind i vor daglige tilværelse og danner den konkrete baggrund for det, vi med eet ord kalder vor levestandard, eller mere exakt vor materielle levestandard.

Langt mindre fast er vor åndelige levestandard behandlet og defineret, og den er ifølge sagens natur heller ikke nær så håndgribelig som den materielle.

Jeg skal ikke nærmere uddybe begreberne masseproduktion og massesalg, da begrebernes indhold må forudsættes at være velkendt.

Derimod er det nok umagen værd at betragte disse såre menneskelige funktioner i perspektiv for at få et overblik over, hvad det egentlig er, vi gør, når vi allesammen dag ud og dag ind — ofte til vore dages ende — er så optaget af at yde en hæderlig indsats i erhvervslivet.

For det enkelte menneskes vedkommende er det mest nærliggende motiv kampen for tilværelsen. Ikke kampen for det daglige brød i gammeldags forstand, i hvert fald ikke i de mere udviklede lande, men bestræbelser for at mætte et umætteligt behov for alle livets goder.

Det er kort sagt kampen for en højere levestandard. Den kan skyldes en fiktion, en tvangsforestilling, en fælde, vi uhjælpeligt er blevet fanget i, men den kan også skyldes et instinkt, som vi fødes med, og som vi under en naturkrafts pres simpelt hen må følge. Jeg er aldeles overbevist om, at det sidste er årsagen.

* Foredrag i Foreningen af Danske Erhvervsøkonomer 27. oktober 1955.

**) Direktør, H. D.

Man henfalder let til filosofiske betragtninger, hvis slutresultat er det sædvanlige, vi forstår alligevel ikke, hvad livets mening, formål og endemål er.

På det udviklingstrin, vi står, forekommer det mig langt mere frugtbringende at se på en række iøjnefaldende kendsgerninger. En af dem er, at råbet om højere levestandard er vokset til et kæmpemæssigt internationalt brøl fra 3 milliarder struber. Mest øredøvende og alt beherskende lyder det i landet, der forlængst har slået alle rekorder. Med beundringsværdig opfindsomhed og energi arbejder nationen i skiftehold for at slå sin egen rekord.

Alle andre maser på efter alle kunstens regler. Læreanstalter og videnskaben søger med stor konsekvens at uddanne bedre og bedre kombattanter. År efter år sendes nye ingeniører, produktionsfolk og salgsfolk til fronten. Det er ansete, alvorlige og ofte idealistiske mennesker, der er de drivende kræfter, og folkenes ledende mænd, regeringerne, d. v. s. staterne, er de allerivrigste efter at fremskynde processen.

Vi kan meget vel se, at når denne brand en gang er brudt ud, er det umuligt at slukke den igen, og desuden ville hele vor højt besungne og elskede kultur samtidig gå til grunde. Endelig er der altså den ting ved det, at vi faktisk befinder os særdeles vel ved varmen fra bålet.

Ja, der kan De se, vil nogen kunne sige. Vi sidder altså i en fælde. Men jeg vil holde mig til instinkthypotesen, som der er stærke indicier for. Bl. a. fordi hele menneskeheden arbejder på ganske samme linier med hensyn til de omhandlede forhold.

Selv om mennesket er aldrig så kompliceret, og velsagtens det mest komplicerede af alle levende væsener, så har vi alligevel en lang række instinkter. Hvorfor skulle vi så ikke have det på et område, der i den grad er af betydning for vor tilværelse. Instinktet er stærkest udviklet hos de førende individer, det er netop derfor, de er toneangivende.

Et instinkt er hverken godt eller ondt som sådan, det er der bare. Hvem vil bebrejde bien, at den bygger celler og samler honning, selv om den aldrig har lært det? Den kan ikke engang lære at lade være. På samme måde har vi det med vor udviklingstrang, men vi bliver blot opmærksom på en væsentlig forskel mellem mennesker og dyr, nemlig den, at et af vore instinkter uophørlig fører fremad, medens f. eks. biens generation efter generation er rettet mod nøjagtigt det samme mål.

Biens eneste reelle chance er, at vi en dag bliver i stand til at lave den om ved hjælp af kunstige mutationer. Vi har foreløbig begrænset os til at pusle lidt med bananfluer og mere med planter. Erindringen om

Huxleys »Fagre ny verden« vil herved nok dukke op hos en eller anden. Det forekommer mig dog, at hans sarkastiske fantasier er for grå og triste i forhold til de reelle muligheder, der kan komme til at foreligge i fremtiden.

Mange mennesker frygter, at den tekniske og kommercielle udvikling ikke kan fortsætte. Det må efter deres mening ende med en økonomisk katastrofe, eller i hvert fald med frygtelige kriser ind imellem. Der må da et eller andet sted være et loft, som udviklingen støder på. Når sådanne hindringer trods angsten ikke viser sig, træder andre vismænd til og fortæller, at kulturen og åndslivet i hvert fald bliver ødelagt. Radio og fjernsyn må i så henseende stå for skud, medens filmen, der ellers har måttet høre nok, ligesom har fået lidt fred. Disse tekniske vidundere kan, som bekendt, ikke gøre for, at de undertiden misbruges. Det er også i tidens løb sket nogle gange med hr. Gutenbergs opfindelse, uden at bogtrykkunsten derfor med rette kan beskyldes for at nedbryde civilisationen.

Lad mig blive færdig med instinktet ved at sige, at siden det er skabt af naturen, har vi erfaringsmæssigt lov til at gå ud fra, at det fører fremad, og at det er livsbekræftende og beskyttende. Døden lurder med langt større held på det menneske eller dyr, som kun fik svage instinkter i vuggegave.

Netop på grund heraf tror jeg, vi kan se situationens udvikling i møde med sindsro.

I denne forbindelse er det opbyggeligt at se tilbage på vor kulturs oprindelse, så langt vi da kan følge dens spor.

For 10.000 år siden eller måske meget mere stod stenaldermanden med den første stenøkse i hånden. Lad det være symbolet på teknikens fødsel. En trang og en tanke var omsat i stof og form. Han har ikke haft anelse om den fantastiske virkning af den kædereaktion, han således satte i gang. Da Rutherford for mindre end en menneskealder siden spaltede det første atom, kunne end ikke han vide, hvad det førte til.

Jeg vil vove at påstå, at den samme indre stemme var årsagen til disse epokegørende resultater, og at de to mennesker ikke var mere forskellige, end at de følte den samme glæde risle gennem kroppen. Denne følelse, som på een gang er en kongelig belønning og en raffineret lokkedue for nye bedrifter.

Nogle søger videre for pengenes skyld, andre for ærens og de bedste, fordi de føler et heftigt begær efter at finde sandheden.

Det kan på vort sprog siges således, at naturen med mesterlig psyko-

logisk sans vælger sine salgsargumenter således, at de i hvert enkelt tilfælde passer bedst til formålet, som er at sælge fremskridtets ide til hver eneste af os.

Det opbyggelige i at sætte Rutherford og stenaldermanden i relation til hinanden er, at vi ser en udviklingskurve i uafbrudt stigen. Den er overordentlig tillidsvækkende og stabil, der er ingen som helst grund til at antage, at den en dag for alvor skal pege nedefter.

Netop som vi er ved at tro, at jordens kul og olie vil være opbrugt i løbet af et par menneskealdre, viser atomforskerne vej til enorme nye ressourcer af uanet rækkevidde. Den eneste reelle truende fare for fremskridtet er dermed fjernet og oven i købet i god tid.

Selv om vi er meget nøgterne og kun ser på kernespaltningen som det, den først og fremmest er, nemlig et nyt brændsel med et i forhold til virkningen fantastisk lille rumfang, så er alene det af revolutionerende betydning. Nu kan vi overalt på jorden bygge kraftværker der, hvor der er mest brug for dem, og ikke blot på steder, hvortil det er praktisk muligt at transportere kul eller olie. Der hører ikke store forudsætninger til at se perspektivet i det.

Misbrugt kan atomkraften, som bekendt, anrette så frygtelige ødelæggelser, at der måske endelig engang er fundet et våben, som ingen mere tør anvende. Lad os tro og håbe, at det nu omsider er rigtigt. Lad os i hvert fald trøste os med, at der er en fair chance for, at atomkraften i fredens tjeneste formår at bringe os over det kritiske punkt, som er passeret den dag, masseproduktion og massesalg har nået en sådan udbredelse i de mindst fremskredne lande, at heller ingen der har lyst til ligefrem at risikere livet for at få mere endnu.

Det er yderst menneskeligt, at atomalderens morgenrøde får det til at flimre for øjnene, således at fantasien løber af med mange. Vi vil imidlertid ikke glemme, at der også på andre områder til stadighed sker mægtige fremskridt.

Af særlig interesse for vort emne er elektroteknikkens og automatiseringens udvikling. Alene konsekvenserne heraf vil medføre en hidtil ukendt produktivitet, d.v.s. arbejdsydelse pr. menneske, og dermed en endnu større masseproduktion, som disse tekniske fremskridt næsten udelukkende tjener.

Lad mig minde om, at elektronikken, d.v.s. elektronernes tekniske anvendelse, er den afgørende faktor i radio, fjernsyn, tonefilm, radar, decca og hvad det altsammen hedder. F. eks. også i elektron-regnemaskinen eller elektron-hjernen, som den ofte — i øvrigt uberettiget — kaldes. En sådan betegnelse er en oplagt hån mod en rigtig hjerne,

hvis formåen og funktioner ligger i et helt andet og meget højere plan. Vi kan derimod nok slå fast, at elektron-regnemaskinen er et af hjernens særdeles kvikke børn, når man tænker på dens evne til masseproduktion af regneresultater.

De fleste har også et godt begreb om, hvad automatisk produktion er. Ofte og oftere hører vi ordet »automation«. Enkelte automatiske maskiner er gamle kendinge indenfor massefabrikationen i snart sagt alle mulige industrier. Men medens man væsentligst hidtil har haft en mand til at tilse og føde en eller flere ensartede automater med materialer, så er »automation« noget meget mere raffineret.

Det karakteristiske er, at en hel række forskellige, synkroniserede maskiner automatisk og uden noget menneskeligt indgreb successivt udfører endog udviklede arbejdsoperationer på en kompliceret maskindel. Der står måske 10 eller flere maskiner i en sådan transfer-opstilling, som det hedder. Det kan være f. eks. en bilmotorblok, som fremstilles på denne måde. Der er højst 2 mand til betjeningen, og på et instrumentbræt viser maskinsættet selv ved signaler, hvis der indtræder den mindste uregelmæssighed også med hensyn til arbejdets pinlige nøjagtighed.

Herfra og til begrebt helautomatiske fabrikker er der i hvert fald ikke uendeligt langt. Det er ikke urimeligt, at man taler om det, men det er fri fantasi at tænke sig al produktion fuldautomatiseret.

En amerikaner, Carroll W. Boyce, har fornylig i et anset industrimagasin (Factory, sept. 1955) anstillet en række beregninger og overvejelser om den beskæftigelsesmæssige betydning af udvidet automatisering. Han tager hensyn til, at automatiseringen selv undergår en udvikling.

Boyce's resultat er, at i 1975 må alle amerikanske arbejdere være beskæftiget 40 timer pr. uge, hvis væksten i befolkningens levestandard skal opretholdes. Der er ingen mulighed for kortere arbejdstid.

Han påstår, at i dag er kun 25 á 30 pct. af befolkningen i arbejde med egentlig produktion, medens 70 til 75 pct. er og må være beskæftiget på anden måde. Han gør opmærksom på de ufødte industriers behov for fremtidig arbejdskraft. Der må i høj grad tages hensyn til, at teknisk forældede maskiner skal udskiftes. Og endelig siger han een ting til, som på en gang er dramatisk og et udtryk for den hastighed, udviklingen skrider frem med.

Der er noget, som vi ikke har været vant til at regne med, og det er, at selve mennesket i produktionen også undergår en teknisk forældelse.

Der må altså en modernisering i form af omskoling og ny uddannelse til. Altsammen for at holde tempoet i levestandarden.

Boyce's konklusion er, at der er to muligheder. Enten må der indføres automatisering med alle til rådighed stående midler, eller også må man finde sig i, at levestandarden relativt går tilbage.

Transportbåndet har så ofte måttet stå for skud som noget, der virker nedbrydende og sløvende på betjeningen. Deres arbejdsglæde forsvinder, fordi de i modsætning til f. eks. håndværkeren ikke laver eller ser helheden, men kun en eller anden yderst trivial detalje o.s.v. o.s.v. Sandheden er, at masseproduktionens mænd og kvinder aldeles ikke føler alt det, som velmenende, men skadevoldende mennesker forsøger at prakke dem på.

Når dette er sagt, kan man i øvrigt henvise til, at udsigterne til, at automatiseringen vil afskaffe en hel masse transportbånd, er særdeles lyse. Årsagen til, at man vil gøre det, er imidlertid udelukkende af driftsøkonomisk art. Produkterne skal være endnu billigere og bedre, og der skal laves flere. Mr. Boyce mener som nævnt, at de frigjorte folk fra båndet vil få mere end nok at gøre på anden måde.

Grunden til kritikken over transportbåndet er nok den, at arbejdsrutinen og rytmen der er særlig iøjnefaldende. Ret beset findes der meget lidt arbejde, som ikke for udøveren før eller senere bliver rent rutinearbejde. Enhver kan jo analysere sit job og se, hvor mange rene gentagelser der er dag ud og dag ind.

Mon nogen for alvor tror, at en gammeldags håndskomager følte sig særlig lykkelig, fordi han havde lejlighed til en dag at sy et par støvler nr. 42 og den næste nr. 44. Det kan godt være, han var en tilfreds mand, men jeg vil hævde, at tilfredsheden den gang som nu stod i stærk relation til lønningsposens indhold. Om man sidder ved en læst, en maskine eller et skrivebord, er ikke nær så afgørende. Måske er der en hel del mennesker, som ligefrem kan lide monoton beskæftigelse, der ikke kræver særlig tankekoncentration.

Tænk i denne forbindelse på strikning, som mange kvinder åbenbart holder af. De kan f. eks. udmærket læse eller lytte under arbejdet, uden at det i mindste måde går ud over strikningens kvalitet. Vi står ved denne slags manuelt arbejde over for noget, der i høj grad ligner den før omtalte »automation«. Hænderne arbejder »af sig selv«, styret af et underordnet nervecentrum.

Vi skal nu anskue problemerne fra en anden synsvinkel og et øjeblik vende os mod spørgsmålet, om der stadigvæk vil være købekraft nok til udløsning af den stadigt voksende produktion af alle mulige goder.

Uden nærmere redegørelse kan vi henvise til, at varepriserne i det lange løb ikke er meget afvigende fra det, produktionen har kostet at fremstille og sælge, når vi regner alle omkostninger og udgifter med. Da alle beløbene før eller senere havner i hænderne på samfundets medlemmer, må der stort set være balance, uanset om produktionen er stor eller lille. I overensstemmelse hermed er det også ligegyldigt, om man siger, at produktionen skaber købekraft eller omvendt, for begge dele er rigtigt.

Mange ældre vil huske, at der engang var tale om overproduktion — et truende spøgelse, som ikke var så let at mane i jorden. Virkningen var bl. a. arbejdsløshed, som også kan fremkomme i dag, men vel at mærke, uden at begrebet overproduktion sættes i relation til den. Det er typisk, at man uvilkårligt går lige til sagen og forlanger fuld beskæftigelse af menneskelige og politiske grunde, og altsammen i tillid til, at produktionen skal man nok få afsat.

Denne tillid er en stor triumf for det moderne salgsarbejdes pionerer. De har ført bevis for, at hvis en vare ikke købes, så kan den i hvert fald sælges. Det er nok sandt, at menneskets behov er umætteligt, men det er lige så rigtigt, at en hel del af det er latent, og kun et rationelt salgsarbejde kan udløse det.

Hvis det tidligere omtalte og alle lande omfattende råb om højere levestandard er manet frem af en slags hjernetrust af særlig snedige salgseksperter, så er det i det mindste godt gjort. Under alle omstændigheder smitter bevægelsen som en slags selvudløsning af de latente, d.v.s. de hidtil ubevidste behov.

Vi tager stikket hjem som en kærkommen hjælp i vore bestræbelser for at skaffe fuld beskæftigelse for derigennem at tilfredsstille det etiske krav, at alle får del i goderne efter evner og arbejdsindsats.

Denne opgave må vi betragte som den vigtigste af alle, men samtidig må vi se at finde ud af, hvordan den inflatoriske tilbøjelighed, som fuld beskæftigelse har, kan afbødes.

Overproduktionens skræmmebillede har massesalget stærkt afsvækket. Det ser ligeledes ud til, at den moderne salgsteknik er en vigtig faktor i bekæmpelse eller forebyggelse af kriser, og dertil kommer de gennem tidligere kriser opsamlede nationaløkonomiske erfaringer, og sidst, men ikke mindst erkendelsen af, at krisefænomener i stor urstrækning er af psykologisk art.

Vi står nu overfor en tredje trusel af internationalt omfang: Inflationen eller pengeligeligheden, som er et andet udtryk for det samme.

Befolkningen har for stor købekraft, hedder det også, og kort sagt, så ved vi ikke rigtig, hvor vi er henne. De politiske partier har hver sin patentløsning, og det er bestemt ikke betryggende.

Søger vi årsagerne, kommer man vist ikke uden om, at fuld beskæftigelse medfører, at lønnen får en stigende tendens, således at noget af pristalsstigningen faktisk skyldes dette forhold, og næste gang får den af samme årsag en tand til. At der også ude fra kommer påvirkninger er lige så påviseligt. Dette er ikke et nationaløkonomisk foredrag og slet ikke et politisk, og jeg kan desværre heller ikke anvise en realistisk vej til en øjeblikkelig løsning. Det hjælper jo ikke at henvise til, at alle valutakriser ville forsvinde, hvis vi ingen landegrænser havde og dermed heller ingen fremmed valuta at føre regnskab med. Hverken vi selv eller andre vil give slip på vor nationale selvstændighed.

En nordisk told- og møntunion og nordisk frihandel ville nok hjælpe noget, og baggrunden er, at vi ved et større marked ville blive mere konkurrencedygtige. Det vil ganske vist ikke trække i retning af at mindske forbruget, tværtimod, men det vil gennem lavere priser medføre en større eksport og samtidig, hvilket er det vigtigste, formindske importen på den eneste naturlige og rigtige måde, nemlig gennem billigere internordisk produktion.

Det danske landbrug er for resten et smukt bevis for, at virkelig konkurrenceevne uden restriktioner af nogen art løser alle problemerne med hensyn til de lavest mulige valutaudgifter. Vi har på dette område været konkurrencedygtige så længe, at vi glemmer at lægge mærke til det. Der er ingen, der tænker på at importere smør og flæsk til Danmark.

Det er yderst vigtigt under den foreliggende situation, at vi ikke lader os forvirre eller forlede til at handle overilet. Kort sagt, vi må undgå at lave en ny psykologisk krise. Det er mod og fasthed, vi har brug for igen. Se på udviklingskurven. Den knækker ikke, hvis vi ikke selv saver den over. Fjendens bedste hjælper er altid vor egen skræk.

Vi må frygtløst og målbevidst koncentrere os om enhver foranstaltning, som vi ved er positiv. Der er flere.

Vor stadig voksende produktionsrationalisering virker i den rigtige retning, hvilket bl. a. viser sig ved, at mange industrivarer ikke har fulgt prisstigningen på andre områder. Selv om disse bestræbelser uophørligt må fortsætte, så må vi også gøre en kraftanstrengelse med hensyn til salgsomkostningerne. Man kan kalde vejen til det mål for mange ting, men det rammer nok bedst, når vi kalder den højere produktivitet også på salgets område. Alle salgets funktioner må gøres mere

produktive. Hele salgskæden må under luppen inklusive reklamen. Det eneste, man ikke må gøre, er at forringe chancerne for en rimelig for-tjeneste.

Dette sidste må siges meget tydeligt, så alle og enhver kan forstå det. Det er helt uanstændigt, hvis indgreb eller mistænkeliggørelse skal gå ud over en enkelt erhvervsgren, og i denne forbindelse handelsfunktion.

Af størst økonomisk betydning er selvfølgelig massesalget, og det har med hensyn til rationalisering samme egenskab som masseproduktionen. Det kan betale sig at gå minutløst til værks, fordi enhver lille besparelse på enheden skal ganges med massens store tal.

Af nærliggende foranstaltninger kan man pege på en effektiv vare-analyse og markedsanalyse. Der er naturligvis firmaer, som gør det, men det burde finde langt større udbredelse.

Vi er alt for mange, som reklamerer efter gehør, og for mange, som sælger på fornemmelse. Mon der ikke også hist og her hersker lidt for rigelig selvglæde over egne produkter. Jeg mener rent internt.

Der er ikke grund til at bruge mange ord på at understrege betydningen af den rigtige vare, den rigtige reklametekst og de rigtige salgsargumenter. Jeg tror, der på alle disse områder kan være en uhyggelig forskel på virkningen af det, man gør, og det, man burde og kunne gøre, hvis man havde de rigtige oplysninger om markedet, som det faktisk er.

Mange af os har ofte hørt bemærkningen om, at medens produktion er noget meget konkret og beregneligt, så er mennesket noget meget usikkert og uberegneligt.

Det kan til en vis grad være rigtigt, når det drejer sig om det enkelte menneske i en bestemt situation og til et bestemt tidspunkt. Men det er ikke nær så rigtigt, når vi optræder som masse-mennesker, og så naturligvis forstået på den måde, at det drejer sig om at vide, hvad flertallet vil gøre.

Igen vil vi se bort fra filosofi og personlige antagelser og alene se på foreliggende facts. Disse er, som det gang på gang har vist sig, at det såkaldte repræsentative udsnit af universet er forbavsende lille i forhold til det samlede antal eller universet, som vi allesammen har den ære at tilhøre.

Konklusionen er, at vi for det første relativt nemt kan få at vide, hvad folk i massevis mener om en ting, og for det andet, og det er næsten det mest interessante, at vi kan deles i 2 grupper, der hver for sig består af meget ensartede individer, nemlig ja- og nej-grupperne. Når

jeg ikke tager ved ikke-folkene med, er det, fordi de ved nærmere undersøgelse kan fordeles på de to andre grupper.

Man plejer at sige, at den salgsmæssige forskel mellem håndværk og industri er den, at medens håndværkeren kender sin kunde personlig, så står masseproduktionen overfor den ukendte køber.

Ser vi på sagen på baggrund af markedsanalyse og opinionsanalyse, så er det stadig rigtigt, at producenten ikke kender sin kunde personlig eller kender hans navn. Men der er sket det, at han gennem analysen har fået et ofte indgående kendskab til sin repræsentative kunde, d.v.s. til massekunden, som alene har interesse for massesalgets gennemførelse.

Herefter kan vi sige, at håndværkeren kender sin individuelle kunde og industrien sin massekunde.

Med disse erfaringer på statistisk grundlag har vi fået videnskabelig dom for, at vi er særdeles ens. Jeg har en anelse om, at det kommer af, at vi fra naturens hånd selv er masseproduceret.

Ser vi på andre af naturens masseprodukter som f. eks. sild, bier og kameler for i flæng at nævne nogle udmærkede medskabninger, så er ligheden inden for hver kategori nærmest slående. De er — udtrykt i masseproduktionsprog — fremstillet med en meget lille tolerance.

I alle overvejelser må vi naturligvis betragte os selv som midtpunkt og udgangspunkt for alt, hvad der foregår. Vi er selv skyld i det hele, således som vi nu engang er indrettet. Men vi har også lov til at gå ud fra, at der er en mening med det, selv om vi ikke kender den. Overalt hvor vi har lejlighed til at kigge i naturens værksted, ser vi harmoni og orden.

Der er god mening i, at vor trang til udvikling er forenet med skaberkraft og opfindersnille både i direkte og overført betydning. Vi har evne til at løse vanskeligheder, efterhånden som de opstår, selv om vi undervejs får nogle slemme knubs, især hvis vi ikke nøje tager hensyn til virkeligheden, d.v.s. sandheden.

Vor medfødte kappelyst passer også godt ind i udviklingsmønstret. Er en opgave løst, er der altid en anden, der gør det bedre i en ubrudt kæde. Det gælder ikke mindst i masseproduktions- og massesalgsprocesserne.

Kravet om stadig at gøre det bedre medfører et uophørligt pres især på enhver, der selv giver holden op.

Stræben efter stadig bedre uddannelse er akkurat det samme som konkurrence. Resultatet er, at kampen udkæmpes mellem professionals og ikke mellem amatører. Den bliver mere krævende, mere raffi-

neret og hårdere, men ligevægten forskydes ikke, fordi de kæmpende har lært de samme metoder. Den ene er stadigvæk ikke ret meget stærkere end den anden.

Der er imidlertid opnået een ting, og det er, at erhvervslivet bliver mere effektivt og dermed mere levedygtigt.

For at gøre målet fuldt, så er vi endda sådan indrettet, at hvis vi ikke har nogen at konkurrere med, så konkurrerer vi med os selv. Vi er lovlige borgere i en tilværelse, hvis grundlov er uophørlig udvikling.

Et af de mest mærkværdige fremskridt er, at vi har skabt et nyt grundstof, plutonium. Rutherford splittede et atom, men plutonium er en syntese. Det er, som om naturen bruger os til sin egen udvikling.

Vi sejler med forseglede ordrer, den ene inden i den anden. Quo Vadis? Er vi forjagede eller jaget?

Lad os se lidt på, hvordan det går med menneskets åndsliv eller den personlige udvikling, og om der er chancer i så henseende under forhold, om vi lidt selvynkende kalder hektiske. Jeg tror, man kommer til det resultat, at den tekniske tidsalder ikke på nogen måde står tilbage for tidligere perioder hverken kvantitativt eller kvalitativt. De praktiske videnskaber og forskningen florerer som ingen sinde, ja, er ligefrem den dybere årsag til, at masseproduktion og massesalg har nået sit høje stade. Naturvidenskaben, lægevidenskaben, astronomien, så at sige alle grene af videnskaben har gennem teknikken fået hjælpemidler til forskningen i hænde, som langt overgår tidligere tiders. Videnskabens produktivitet vokser.

Så er der den såkaldte menigmands kultur eller åndsliv, hvad med det? Ja, på dette område vil jeg uden analyse vove at påstå, at der er sket store fremskridt. Den almindelige oplysning er stærkt voksende, og heri har bl. a. radioen sin store andel, men også pressen er medvirkende. F. eks. arbejderen af i dag har en helt anden indstilling end hans kollega for 50 år siden, og det skyldes alt sammen oplysning, som direkte og ikke mindst økonomisk kan føres direkte tilbage til masseproduktion og det dermed uadskilleligt sammenhørende massesalg.

Lad os i øvrigt tage det med vor hektiske levemåde, som det virkelig er, og ikke som vi på en vis måde tror, det er. Faktisk har teknikken skabt langt bedre kår for alle. Masser af arbejde er ikke nær så anstrengende som tidligere, og alle de moderne hjælpemidler, d.v.s. det, vi har så travlt med at sælge hinanden, er i høj grad tidsbesparende. Tidsbesparelse er et af de allermost brugte salgsargumenter, og det stemmer naturligvis med sandheden.

Den tid, der spares, kan og bliver for en del brugt til personlig

udvikling og orientering. Hvis man trods alt mener, at arbejde i industri og handel er hårdt og krævende trods lettelserne, ja, så må jeg ligesom Boyce henvise til, at det kun er en del af befolkningen, der er beskæftiget hermed.

Der er folk inden for erhvervslivet, som er spændt særdeles hårdt for, og som så at sige bruger den af teknikken frigjorte tid til at finde på yderligere tidsbesparelser. Dem er der simpelt hen ikke noget at gøre ved. De kan ofte selv lide det, og endelig kan vi jo kun takke dem for denne indsats til ensidig gavn for andre.

Vi bøjer os for og lærer af oldtidens og renaissancens store humanister og tænkere, og de var jo vitterligt også banebrydere for vor kultur. Det er slående, at de synes lige så åndfulde og indsigtfulde i humanistisk retning som nutidens tænkere. Skal vi drage konsekvensen af det, må den blive, at mennesket i de sidste 3000 år ikke har undergået nogen væsentlig udvikling med hensyn til intelligens og klogskab og heller ikke med hensyn til kunst og skønhedssans. Kun i konkret viden er vi langt forud, men det er blot, fordi vi i tidens løb har været i stand til at opsamle mere.

Kunne vi fremskaffe et repræsentativt udsnit af oldtidens bedste hjerner, ville vi sikkert konstatere, at de var konforme med nutidens. Den gamle, noget arrogante spøg om, at den ene eller anden klassiske storhed nok ville blive forbavset, hvis vi kunne vise ham, hvor langt vi er kommet, er muligvis ikke helt velanbragt. Måske ville hans første bemærkning blive »hvad sagde jeg«, — Demokrit om atomet og Arkimedes om skruen uden ende. Eventuelt ville sidstnævnte, som den kloge mand han var, bemærke, at masseproduktion og massesalg er noget af det bedste, han endnu havde set i retning af en skrue uden ende.

Jeg ved ikke, hvem der skrev ordene »Kend dig selv« over indgangen til oraklet i Delfi, men over vor tids indgange til lignende institutioner står der »markedsanalyse«. Så ham kunne vi heller ikke i princippet imponere.

Ellers er det nok således, at de gamle er kommet til at stå i et særligt gunstigt lys, fordi de ikke var flere, end at det er nogenlunde overkommeligt at stifte nærmere bekendtskab med dem. De har også fået — og får til stadighed — en fin presseomtale i alle bedre skolebøger, medens det er helt umuligt at komme på bølgelængde med alle senere tiders og med nutidens stormænd på grund af deres store antal.

Mon i øvrigt ikke alle de tanker, man kan få, er tænkt forlængst. Der har jo alligevel levet mange mennesker efterhånden.

Derimod står *vi*, for at tale newtonsk, ved bredden af eet stort hav fyldt med konkret og fantastisk viden, som vi lige er begyndt at øse af.

Jeg vil ikke gøre den, der lærer af fortiden, et gran ringere end den, der søger at slukke sin videnskabelige tørst. Men derfor kan vi godt kalde den ene for klassisk humanist og den anden for neohumanist.

Ser vi på kunsten, vil ingen kunne påstå, at den har ringe kår eller ringe udøvere. Mest iøjnefaldende af alt er billedhuggerkunstens ægte barn eller den moderne industrielle formgivning, enten den så finder udtryk i kunstindustri eller mangfoldige, massefremstillede brugsgenstande. De bedste automobiler f. eks. står ikke tilbage for selv berømte skulpturer. Vi må ikke glemme, at autobilen kunstnerisk set er et udtryk for en helt anden tidsalder end en tempelsøjle, men derfor kan de godt give beskueren samme skønhedsindtryk.

Så til sidst vil jeg vende mig mod de farvestrålende neonlys på Times Square og på Vesterbros Passage. Megen forskel er der ikke, og de taler også det samme sprog med massesalgets stemme.

Reklamens trommeild raser uophørligt med samme lyd. I går, i dag, i morgen og i al fremtid. Bedre produkter, billigere produkter, nye produkter. Mere moderne, mere effektive. Spar tid, spar penge.

Hvis man kun lytter, er det hele uendeligt monotont, gentagelse på gentagelse. Hvis man lever med, er hver daglig indsprøjtning med samme dosis ny og inciterende som dagen selv.

Sådan er vi. Optimismens, begejstringens, fremskridtets og dynamikens børn.